

Maruša PUŠNIK, Breda LUTHAR, Dejan JONTES*

SPOMINSKI NARATIVI IN BITKE ZA OPREDELITEV SOCIALIZMA: JUGOSLOVANSKA OSEMDESETA**

Povzetek. V članku na podlagi predpostavke o družbenosti individualnega spominjanja proučujemo spomine dveh generacij na 80. leta: generacije, ki je bila takrat v srednjih letih, in generacije, ki je bila takrat v obdobju različnih faz prehoda v odraslost. To obdobje zadnjih desetih let jugoslovanskega socializma predstavlja čas več divergentnih kriz na različnih družbenih poljih, po drugi strani pa čas simbolne revolucije na polju kulturnih oblik in praks (v obliki t. i. alternativne kulture). Raziskovanje smo usmerili na dve širši raziskovalni vprašanji: a) na vprašanje konstituiranja spomske hegemonije pri opredelitvi časa in b) na vprašanje generacijskih razlik v spominskih narativih na ta čas. Zanima nas, kako se v individualnem spominjanju na osemdeseta, torej na čas začetka konca socialističnega projekta, artikulirajo različni elementi hegemonične »opredelitve časa« in v kakšnem morebitnem protislovnem razmerju so ti elementi (na primer nostalgija nasproti hegemonično revizionistični interpretaciji).

Ključni pojmi: spominski narativi, socialistična osemdeseta, generacija, hegemonični spomini, disrupcije v spominjanju.

UVOD: SPOMIN KOT BOJNO POLJE SEDANJOSTI

Vsak individualni spomin na neko historično obdobje je uokvirjen z diskurzi, ki so v obtoku v tem historičnem obdobju. Halbwachsovo klasično delo o družbenosti spomina (1950) je ključno vplivalo na to, da so se kasneje številni

* Dr. Maruša Pušnik, redna profesorica, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija, e-pošta: marusa.pusnik@fdv.uni-lj.si; Dr. Breda Luthar, redna profesorica, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija; Dr. Dejan Jontes, izredni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

Članek je nastal v okviru ARRS financiranja raziskovalnega projekta Oblikovanje novega kulturnega polja v Sloveniji v 1980-ih (J6-2576) in programske skupine Družbena pogodba v 21. stoletju (P6-0400).

DOI: 10.51936/tip.61.2.407

avtorji v obravnavi spomina usmerili k vprašanju ideoloških okvirjev spominjanja. Obravnavo t. i. objektivnih struktur spominjanja zato v proučevanju spomina nadomesti analiza vsakokratne kulturne konstrukcije strukture spominjanja. Ko A. Fiedler (2012, 3379) analizira javne komemoracije, ugotavlja, da v komemoriranju običajno prevladujejo specifične pominske naracije, ki so normativno zavezujoče in vsem očitne, tako da je zanj zgodovina v resnici »bojno polje sedanjosti«. Foucault v tem kontekstu ugotavlja, da so spomini ljudi vedno v tesni povezanosti z mehanizmi moči v družbi: »Spomin je zelo pomemben faktor boja – če nekdo nadzoruje spomin ljudi, nadzoruje tudi dinamiko spomina. Nadzoruje torej tudi njihove izkušnje, njihovo vednost o prejšnjih bojih« (1977, 22). Podobno B. Pabjan (2018) o politiki spomina govori kot o klasičnem fenomenu »vednost-oblast«, pri čemer vedno prihaja do pritiska institucionalizirane moči na kolektivni spomin. Spomin torej v tem članku razumemo kot produkt hegemoničnega konsenza v neki družbi – to pomeni, da predpostavljamo, da prihaja v vsaki družbi do vnosa ali »izvoza« različnih diskurzivnih interpretacij, ki krožijo v konkretnem obdobju, situaciji ali dogajanju v individualno spominjanje.

V članku na podlagi teh predpostavk o družbenosti spomina, ki na različne načine artikulira hegemonične diskurze sedanjosti, proučujemo spomine dveh generacij na 80. leta – generacije, ki je bila v osemdesetih v srednjih letih, in generacije, ki je bila takrat v obdobju različnih faz prehoda v odraslost. Gre za obdobje zadnjih desetih let jugoslovanskega socializma in na koncu za čas propada socialističnega projekta. Historične konjunktore tega časa nikakor ne definirajo predvsem na prvi pogled očitne spremembe, kot so na primer personalne menjave v okviru politične elite ali »sprememba režima« – čeprav te seveda učinkujejo. Naj na tem mestu pojem historične konjunktore in konjunkturalne analize le na kratko definiramo s pomočjo Gilberta (2019, 6) kot »analizo konvergentnih in divergentnih tendenc, ki oblikujejo totalnost razmerja moči znotraj danega družbenega polja v določenem času«. V nasprotju s t. i. epohalnimi diagnozami, kjer se vsak konkretni trenutek razlaga kot tipični primer širšega procesa, katerega dimenzije in dinamika so že dobro znane (na primer posledica globalizacije, neoliberalizma, tranzicije itd.), konjunkturalna analiza zahteva, da smo pozorni na raznovrstnost determinacij, ki so v igri v določenem trenutku.¹ Pri proučevanju neke strukture je torej potrebno razločevati organska (relativno stalna) gibanja od gibanj, ki bi jih lahko imenovali »konjunkturalna« in ki se pojavljajo kot priložnostna, neposredna, skorajda naključna (Gramsci 1974, 174).²

Individualno spominjanje, ki pa je vedno tudi družbeno, obravnavamo torej na ozadju predpostavke, da je konjunkturo jugoslovanske družbe v osemdesetih označevala kriza, ko so se protislovja kondenzirala. Ta kondenzacija je vedno trenutek potencialne spremembe, toda kako se bo kriza razrešila, nikakor ni

¹ Glej v L. Althusser, Matheron F, Corpet O, eds. »The Underground Current of the Materialism of the Encounter«. V: *Philosophy of the Encounter: Later Writings, 1978–87, 1982/2006*, Verso, 163–207.

² A. Gramsci, *Zbrana dela*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1974.

vneprej (strukturno) določeno. To posebej velja za obdobje osemdesetih. Osemdeseta leta, ki jih A. Podvršič (2022) imenuje izgubljeno desetletje jugoslovanskega samoupravljanja, so torej po eni strani čas intersekcije več divergentnih kriz v več družbenih poljih (ekonomskem, političnem, mednarodno političnem itd.) in reartikulacije kriz v etnonacionalizmu, po drugi pa čas simbolne revolucije na polju kulturnih oblik in praks (v obliki t. i. alternativne kulture), nove družboslovne in humanistične kritike in vzpona novih emancipatoričnih družbenih gibanj, pri čemer se skozi kritiko ohranja utopični moment socialističnega projekta.³

Cilj članka je torej ugotoviti, s kakšnimi spominskimi narativi imamo opravka pri dveh generacijah naših intervjuvancev in kako se morda v individualnem spominjanju različne protislovne narativizacije borijo za prevlado. Zanima nas torej, kako se v individualnem spominjanju na osemdeseta, torej na čas začetka konca socialističnega projekta, artikulirajo različni elementi hegemonične »opredelitve časa« in v kakšnem morebitnem protislovnem razmerju so ti elementi (na primer nostalgija nasproti hegemonično revizionistični interpretaciji). O opredelitvi historične konjunktore osemdesetih let jugoslovanskega socializma torej lahko razmišljamo kot o prostoru politično-kulturnih bojev za »opredelitev časa«, kjer se oblikuje pripoved o tem času, ki usmerja politično soglasje (na primer končna uresničitev stoletnega hrepenenja po etnični državi). Hkrati pa izhajamo iz predpostavke, da v družbi vedno hkrati ob hegemonični interpretaciji obstajajo tudi »averzivni« spomini oz. protispomini (gl. Fiedler 2021), ki jih najdemo v tistih osebnih pripovedih, ki odstopajo od hegemoničnih »definicij časa«, tako da prihaja do ambivalentne disrupcije oz. trka različnih interpretacij istega časa (Freedon 2013).

DVE SMERI ANALIZE: TEKMOVANJE SPOMINSKIH NARATIVOV IN GENERACIJSKOST SPOMINA

Raziskovanje smo usmerili na dve širši raziskovalni vprašanji: a) na vprašanje konstituiranja spomske hegemonije pri opredelitvi časa in b) na vprašanje generacijskih razlik v spominskih narativih na ta čas. Prvič, zanima nas, kako se hegemonični spomin in elementi večvrstnih dominantnih diskurzov in ideološki spominski boji pri interpretaciji časovnega obdobja prenašajo ali izvažajo v osebne spomske narative naših intervjuvancev, kako se spopadajo s proti- ali »averzivnimi« spomini in kako različni spominski narativi lahko pripeljejo do motenj spomskega konsenza kot posledica tekmujočih dominantnih spominskih narativov. Pri drugem naboru vprašanj, ki so bolj eksplorativna od zgornjih, nas zanima morebitna generacijska specifičnost narativnih spominskih shem. Ali morda pri starejši generaciji, ki je v tem času že v srednjih letih, pride do t. i.

³ Več o novih družbenih gibanjih v osemdesetih, o socialistični politični ekonomiji in o krizi, ki je pripeljala do zloma, glej tudi v Mastnak (1992), Woodward (1995), Jović (2009), deVilla (2017), Rendla (2018), Drenovec (2020), Hočevnar (2020), Podvršič (2022).

»neprilagojenega habitusa« (Bourdieu 2002, 34), ko je pričakovana prihodnost zaradi družbenih sprememb postavljena na laž? To je tedaj, ko so zaradi spremenjenih »pravil igre« oz. zaradi izničenja prej veljavne družbene pogodbe (na primer glede varnosti in socialistične solidarnosti) človekove dispozicije, ki so se oblikovale v socializmu, slabo prilagojene objektivnim možnostim ali v kapitalizmu celo negativno sankcionirane.

Pri drugem vprašanju torej izhajamo iz predpostavke o potencialni vlogi generacije kot analitične kategorije v analizi družbene transformacije. Kot koncept naj bi »družbena« generacija (glej Mannheim [1928]1952) omogočila umestitev zasebnih izkustev, življenjskih dogodkov in spominov v širši historični družbeni okvir.⁴ Omogočila naj bi povezavo mikro- in makropogleda, torej osebnega izkustva, distinktivnega samozavedanja na eni strani z opredeljevanjem do celotnega historičnega okolja na drugi. Vendar se generacije bolj kot na podlagi historične umestitve oblikujejo skozi diskurze razlike, ki na različne načine mobilizirajo posameznike (gl. Aboim in Vasconcelos 2014; Purhonen 2016). Generacije so torej tudi diskurzivne formacije. Ob nedvomnem pomenu strukturne lokacije bi tako lahko dejali, da generacija obstaja ne le kot sociološka entiteta, temveč obstaja le, če so mobilizirani diskurzi o »našem času« in če so ti na razpolago za samoidentifikacijo. Obstaja torej sociološka realnost generacije, tako kot sociološka realnost razreda, toda diskurzivna konstitucija generacije poteka prek poudarjanja historičnega ozadja, pri čemer mora biti specifično obdobje interpretirano kot historično relevantno in določeni nabor skupin definiran kot v prehodni fazi od mladosti k odraslosti. Družbena generacija tako ni demografski koncept, kot implicira pojem kohorte v statističnih kategorizacijah in v velikem delu empiričnega raziskovanja, t. i. generacionalizma, temveč je ključnega pomena skupno izkustvo in komunikativna/diskurzivna konstrukcija generacije (glej, recimo, konstrukte, kot so generacija šestdesetih, punk generacija ali komercialne konstrukcije, kot so zaporedne generacije x, z, y itd. v promocijskih diskurzih).

HEGEMONIČNI SPOMINI: REVIZIJA IN NOSTALGIJA

Pri prvem raziskovalnem vprašanju se naslanjamo predvsem na hegemoničnost spominjanja. S predpostavko, da gre pri vsakem spominjanju za neke vrste dialog med sedanostjo in preteklostjo, pri odgovarjanju na raziskovalna vprašanja izhajamo iz Olickovega (1999, 381) dialoškega pristopa k spominu, ki predvideva, da komemorativne podobe preteklosti reflektirajo oboje, tako pretekle kot

⁴ Karl Mannheim ([1928]1952) je dominantna figura v moderni sociološki obravnavi koncepta generacije, tako da se na njegov kanonični tekst referirajo vse sodobne obravnave generacije, tudi tiste, ki so kritične do t. i. »generacionalizma« v pojasnjevanju družbenih sprememb. Glavni cilj Mannheimovega koncepta družbene (ne genealoške ali biološke) generacije je odgovor na vprašanje, ali je s pomočjo generacijske paradigme mogoče razložiti vzroke in posledice neke (travmatične) spremembe in dialog z razredno analizo družbenih sprememb. Pojasnjevalno vlogo družbene generacije moramo seveda vedno razumeti v intersekciji z drugimi strukturirajočimi principi v družbi (na primer razred, spol, etničnost ...), pa tudi glede na učinek časa in starosti.

sedanje okoliščine, hkrati pa so vse oblike spominjanja tudi produkti prejšnjih komemorativnih podob, saj ima vsak spomin svoj razvoj skozi zgodovino (prim. Olick 2007; Olick in Levy 1997).⁵ V našem raziskovanju tako izhajamo iz predpostavke, da so perspektive sedanjosti in sedanji hegemonični diskurzi vsebovani v spominskih naracijah.⁶ V družbi obstaja vrsta aparatusov (struktur vednosti in institucionalnih ter administrativnih mehanizmov, od političnih in izobraževalnih do medijskih), ki vplivajo na vsebino in prenos človeškega spomina: »Vzpostavljenih je bilo veliko aparatusov, ki ovirajo pretok tega ljudskega spomina [...] Verjamem, da je to eden od načinov reprogramiranja ljudskega spomina, ki je obstajal, vendar se ni mogel izraziti« (Foucault 1977, 22). Spomini se lahko spremenijo zaradi okoliščin v sedanjosti; spomin tako pove več o sedanjosti kot o preteklosti. Za Noraja (1989, 8) je spomin tudi v stalnem procesu evolucije, odprt je za dialektiko spominjanja in pozabljanja, ranljiv za manipulacijo in privajanje; je večno sedanji pojav, vez, ki nas veže na večno sedanjost in si prilagodi le tista dejstva, ki mu ustrezajo.⁷ Dekonstruirati razvoj spomina v času zatorej pomeni dekonstruirati hegemonične in opozicijske oziroma averzivne spomine v specifičnem družbenopolitičnem kontekstu.

Vpliv hegemoničnih diskurzov o socializmu in posebej o njegovem zadnjem desetletju ter interpretacija osemdesetih v osebnih spominih se danes v Sloveniji in tudi drugih postjugoslovanskih družbah kažeta vsaj na dveh ravneh: v revizionističnih diskurzih na eni in spominih izgube na drugi strani. Buden (2014) opaža rast podobnih revizionističnih diskurzov v vseh postjugoslovanskih državah in jih opredeljuje kot produkte tranzitoloških ideologij. Njihov ključni motiv in učinek je legitimacija korporativnega kapitalizma in nacionalističnih projektov, zanje pa je značilen radikalni prelom med komunistično preteklostjo in brezčasno sedanjostjo liberalne demokracije (Buden 2017, 349). V vseh vzhodnoevropskih, t.i. postsocialističnih državah so procesi zgodovinskega revizionizma namreč tesno povezani z vzponom etnonacionalizma in hkrati polno uveljavitvijo neoliberalizma na periferiji. Tileagă (2012) za zgodovinski revizionizem pravi, da redefinira komunizem kot Drugega, tujega nacionalni identiteti in nacionalnemu interesu.

Slovenija se v tem pogledu ne razlikuje veliko od drugih postsocialističnih držav, saj so bile v vseh teh državah nacionalizirane in politično instrumentalizirane tudi strukture kolektivnih spominov. A. Sierp (2014, 148) meni, da so spremembe v domači politiki zaradi preobrazb političnega sistema in spremembe v mednarodnem okolju predvsem posledica nastanka Evropske unije in dogodkov ob koncu hladne vojne. Ta kontekst ima pomemben vpliv na javne politike

⁵ Foucault (1982, 183–84) opozarja, da moramo pri vsakem spominjanju nujno proučevati, kako je vednost o preteklosti izbrana v sedanjosti in kakšni sedanji interesi ležijo za to verzijo preteklosti.

⁶ Zemon Davis in Starn ugotavljata, da je »spomin posameznika v vsaki dani situaciji večplasten in da so njegove številne oblike umeščene v kraj in čas z vidika sedanjosti«. Ali, kot nazorno pravita, »spomin ima zgodovino ali, natančneje, zgodovine« (1989, 2).

⁷ Esbenschade (1995, 86–88) v tem kontekstu govori o režimu spomina-resnice, zanj pozabljanje ni negacija spomina – je le »spominjanje drugače« (1995, 87).

uradnega spomina, kjer so hegemonični diskurzi utemeljeni na ustvarjanju binarne opozicije med totalitarno socialistično državo in demokratično, osvobajajočo Evropo. Buden (2014, 44) to orientalistično binarno dvojnost in orientalizacijo lastne »komunistične« preteklosti v postjugoslovanskih državah opredeljuje kot brisanje lastne preteklosti, pri čemer so akterji socialistične demokratične revolucije in emancipatorne preteklosti obravnavani kot diktatorski barbari. Zaradi vseprisotnosti hegemoničnega zgodovinskega revizionizma se spomini na socialistično revolucijo v Sloveniji postopoma brišejo iz prostora javnega spominjanja ali pa je ta revolucija in Jugoslavija v celoti orientalizirana kot osrednja »simbolna točka nenehnega sklicevanja na stanje pred polno uresničitvijo 'naroda'« (Luthar 2020).

Po drugi strani pa imamo v slovenskem javnem prostoru opravka še s protirevizionistično interpretacijo, ki se realizira skozi retorično obliko nostalgije (prim. Petrović 2007; Velikonja 2009). Keightley in Pickering (2012, 117) pravita, da se nostalgija oblikuje prek treh sestavnih elementov: izgube, pomanjkanja in hrepenenja. Hrepenenje predstavlja usmeritev v preteklost s perspektive sedanjosti, pomanjkanje je usmerjeno na sedanjost in neko odsotnost, manko v tej sedanjosti. Nostalgično spominjanje je torej tudi odgovor na nestabilno, negotovo in tvegano sedanjost. Kot pravi Petrović (2007, 270), lahko to nostalgijo po Svetlani Boym opišemo kot reflektivno nostalgijo, ki ni restavratorska ali kolektivistična, temveč individualna. V našem konkretnem primeru ne pomeni lojalnosti socialistični ideji in ne izraža želje po ponovni vzpostavitvi izgubljene večnacionalne države, temveč je predvsem čustveni izraz nezmožnosti identificiranja z novonastalimi etnično definiranimi postsocialističnimi entitetami. Lahko bi rekli, da je nostalgični diskurz po eni strani odgovor na agresivne revizionistične diskurze in njihove politične sponzorje, hkrati pa je izraz individualistične depolitizacije, nemoči in komodifikacije. To, kar z zadržkom poimenujemo »nostalgični diskurzi«, nikakor ne pomeni v prvi vrsti vračanja v preteklost, temveč predvsem artikulira nemočno pasivno utopično upanje na boljšo družbo od sedanje.

Nostalgija je najbolj vseprisoten in tudi najbolj problematičen pojem, ki pojasnjuje fragmentarno prisotnost občutkov in spominov izgube, zato ga tu uporabljamo z zadržkom v pomanjkanju boljšega in zaradi njegove uveljavljenosti. T. Petrović (2024, 13–17) na primer v svojem zadnjem delu o »posmrtnem življenju« JLA v arhivih in spominih bivših vojakov na služenje vojske v sedemdesetih in osemdesetih namesto pojma nostalgija predlaga pojem »življenje potem« (angl. afterlife). Ta poetski pojem si sposodi pri literarni kritiki W. Benjamina, ki govori o »Nachleben« objektov, artefaktov in praks. Metafora je danes postala osrednji element kulturnozgodovinske analize, ki se ukvarja z vprašanjem kulturnega spomina. Zgodovina je razumljena kot povezanost med »življenjem« na primer socializma in »življenjem potem« socializma, kjer v kulturnem spominu preteklost stalno učinkuje na sedanjost, kot »vrnitev potlačenega«. Po mnenju T. Petrović je nostalgija pasiven, paralizirajoč in neproduktiven občutek, ki pacifizira in depolitizira odnos nostalgičnega s preteklostjo, medtem ko nas

konceptualizacija spominjanja kot »življenja potem« na primer socializma ali alternativnih gibanj osemdesetih spodbudi k razmišljanju o oblikah, v katerih se pripoveduje zgodovino Jugoslavije in jugoslovanskega socializma, k destabilizaciji uradnega spomina in k problematizaciji spominov, ujetih v prisilni jopič etnicizirane esencialistične zgodovinske logike.

O METODI

Osebnne spomine na 80. leta v Sloveniji smo zbirali prek 95 polstrukturiranih poglobljenih intervjujev z dvema različnima generacijama, ki so trajali od ure do dve uri.⁸ Vsak spraševalec je opravil dva intervjuja z osebama iz dveh različnih starostnih skupin – z eno osebo, ki je bila rojena med letoma 1960 in 1970 (in je bila v 80. letih najstnik/najstnica), in z eno osebo, ki je bila rojena pred letom 1950 (in je bila torej v 80. že v srednjih letih). V raziskavi smo se namenoma osredinili na dve generaciji in izhajali iz predpostavke, da obstaja sicer sociološka realnost generacije, hkrati pa imajo diskurzivne prakse samotematizacije in tematizacije časa ključno vlogo v konstituiranju generacijske strukture občutenja. Na ta način se generacije kot kolektivitete prepoznajo in umestijo v historični proces (gl. Corsten 1999). Na tej podlagi bi lahko rekli, da predstavljata dve generaciji v analizi dva »kulturna kroga«, ne kot konkretne skupine, ki bi se oblikovala v neposrednem stiku, temveč kot nosilcev specifične generacijske semantike s podobnimi kriteriji za interpretiranje tematik (gl. Corsten 1999, 262).

Z mlajšo generacijo, torej generacijo v prehodni dobi iz mladosti v odraslost, smo opravili 48 intervjujev ter 47 intervjujev s starejšo generacijo, skupno s 60 ženskami in 35 moškimi, in to v nenaključnem in geografsko razpršenem vzorcu intervjuvancev tako iz ruralnega kot urbanega okolja. Po naboru vseh intervjujev smo identificirali ponavljajoče se vzorce v empiričnih podatkih, zato smo opravili podrobno branje, odprto kodiranje in tematsko analizo transkriptov intervjujev. S prakso evociranja spominov oziroma nabiranja oralnih zgodovin kot kvalitativne raziskovalne terenske metode smo tako želeli predvsem rekonstruirati tista pretekla obdobja, ki dandanes predstavljajo trk med osebnimi živetimi spomini in hegemoničnimi spomini slovenske družbe s predpostavko o generacijskih distinkcijah v spominski narativizaciji (gl. tudi Kansteiner 2002). Ker naše raziskovalno vprašanje zadeva predvsem razmerje med javnim in osebnim spominom, vstop javne revizije v osebni spominski narativ ter generacijskost spomina, tu puščamo ob strani morebitne pomembne razlike v spominjanju med respondenti, ki bi lahko izhajale iz razrednega položaja, izobrazbe, politične opredelitve nasploh ali celo družinske zgodovine.

⁸ Zahvaljujemo se vsem 45 študentkam in študentom, ki so nam v letu 2021/22 v okviru predmetov Mediji in kolektivni spomin in Zgodovina medijev pod našim nadzorom in inštrukcijami pomagali zbrati in transkribirati gradivo za analizo spominskih narativnih shem. V pripravljenih smernicah za poglobljene intervjuje smo pripravili tematske smernice in natančna navodila za pogovor. Pogovor je bil tematsko razdeljen v več sklopov, in sicer vsakdanje življenje in osebno doživljanje le-tega ter kultura in popularna kultura tistega časa, vključno z oblačilno kulturo ter novimi tehnologijami in mediji. Vsi odgovori so anonimizirani.

SPOMINJANJE NA ČAS »DOBREGA ŽIVLJENJA«: SOCIALISTIČNA GENERACIJA IN MORALNA EKONOMIJA IZGUBE

Spomini starejše generacije sistematično presegajo spomine na osemdeseta in se bolj splošno nanašajo na »čase socializma«, ne glede na usmerjevalna vprašanja in navodila spraševalcev. Starejša generacija je bila v osemdesetih odrasla, najmlajši med njimi so bili stari med 30 in 40 let, tako da večina poroča o gradnji hiš, ustvarjanju družin, družinskih potovanjih, predvsem dostopnih počitnicah na Jadranu, takratnem občutku socialne varnosti, spominih na več medosebne družjenja in na medčloveško pomoč. Velik del njihovih spominov opredeljuje moment nostalgičnosti, torej hrepenenje po izgubljeni preteklosti in osredotočanje spominjanja na kolektivni duh solidarnosti in spontane nenačrtovane in nepreračunljive družabnosti. Spominjanje mlajše generacije je po drugi strani izrazito individualizirano in osredotočeno na njihove kulturne prakse samotematizacije. Nostalgija starejše generacije pri spominjanju na osemdeseta izvira iz razmer in občutenja sedanjosti: osrednje diskurzivne figure spominjanja starejše generacije kažejo na hrepenenja po minuli utopični preteklosti in s tem seveda, če rečemo s K. Niemeyer (2014), tudi po zeleni sedanjosti in prihodnosti. Tisto, kar je že preteklo, namreč lahko samo rekonstruiramo, ponovno prikažemo ali ohranimo z nekim umetnim dejanjem, z mimesisom, kot bi rekel Ricoeur (v Flood 2009), s spominjanjem na morebiti utopično preteklost, ki je projicirana v sedanjost in prihodnost.

Življenje je bilo dobro, živeli smo v mogoče malo večji slogi, z malo več medsebojne empatije. Otroci so bili kar se da poslušni, čeprav se do večera skoraj nismo videli, ker so večino časa preživeli po nogometnih igriščih in predvsem pred blokom. Sledili smo velikemu vodji, in to je bilo vredno vse časti, zato smo ga poslušali. No, da ne bom delovala predrzna, res nam je bilo lepo. Podjetja so dala veliko na svoje delavce, imeli smo redne sistemske preglede, ponudili so nam delavska stanovanja, na morje smo hodili dopustovati v njihove, kupljene sobe. (Kira, 1948, Maribor)

Do konca smo zgradili hišo. Bilo je sorazmerno vse normalno, družjenja je bilo veliko, moja generacija obsega tam nekje 10 do 20 ljudi. Dogajanje je bilo ves čas dinamično, tako da ni bilo nobenega dolgčasa. Ni bilo stresnih situacij, kot jih doživljamo zdaj. Življenje je bilo sorazmerno lagodno. Službe smo imeli vsi, ni bil noben problem. /.../ Smo se imeli fajn, zelo dobro. (Pavle, 1940, Dolenji Boštanj)

Nostalgija se v intervjujih nanaša predvsem na razpad varnosti in solidarnosti, tako na institucionalnem kot na individualnem nivoju, ter poudarjanje relativnega blagostanja in enakosti v socializmu. Predstavlja tudi implicitno referenco na revizionistične narative o pomanjkanju in ekonomski neučinkovitosti socializma. Pogoste diskurzivne formulacije in besedne zveze, ki se artikularajo skozi spominjanje naših starejših intervjuvancev in ki implicirajo njihovo

interpretacijo preteklosti, so na primer: »nič nam ni manjkalo«, »življenje je bilo sorazmerno lagodno«, »na morje smo hodili«, »podjetja so veliko dala na svoje delavce«, »službe in stanovanja smo imeli vsi«, »vsi smo bili enaki«, »življenje je bilo dobro«, »lepo nam je bilo«. Hkrati se to implicitno referiranje na revizionistične diskurze v odgovorih intervjuvancev nanaša na občutek nepravilnosti in razočaranja nad neuresničenimi obljubami emancipacije in dobrega življenja, ki naj bi ju prinesla samostojna država in polna vključenost etnične države kot perifernega akterja v svetovnem kapitalizmu. Besedne zveze in diskurzivne formulacije intervjuvancev eksplicitno opredeljujejo osemdeseta leta kot »boljše čase«, kar je ena izmed najpogostejših besednih zvez, ki se ponavlja skozi intervjuje. Poleg tega pa se v zvezi s tovrstno nostalgično projekcijo v preteklost ponavljajo še naslednje diskurzivne formulacije: »ni bilo korupcije«, »ni bilo toliko stresa«, »ljudje so bili manj pokvarjeni«, »bili smo bolj sproščeni«, »ni bilo toliko razlik med ljudmi«, »vsi smo enako imeli«, »Tito je bil naš veliki vodja«, »Tito nam je omogočil dobro življenje«, »Tito smo vsi sledili«.

Drugič, za to generacijo je prevladujoče značilna tematizacija izgube spontane družabnosti in avtentične medosebne solidarnosti, domnevno značilne za čas pred popolno medijsko kolonizacijo medsebojnih stikov. Omenjajo predvsem prednosti sveta brez terorja stalne dosegljivosti zaradi mobilnega/pametnega telefona in prednosti neposrednega komuniciranja in stacionarnega telefona kot orodja dogovarjanja, ki naj bi omogočil predvidljivost in zavezo medsebojnih dogovorov in več medsebojnih stikov v živo ter počasnejše in manj stresno življenje nasploh. To nostalgično spominjanje brezčasnosti vsakdana, mirnega ter nemotečega stanja medosebnosti in spontane ter avtentične sociabilnosti in skrbi za drugega je tudi jezikovno artikulirano in konstruirano v besednih zvezah, ki se ponavljajo skozi intervjuje, kot na primer »bila je večja empatija«, »živelimo v slogi«, »veliko smo se družili v živo«, »otroci so se družili po vsej vasi/na dvorišču pred bloki«, »veliko več smo se pogovarjali«. Te diskurzivne formulacije, ki se vrtijo okoli obžalovanja izgube spontanosti in avtentične družabnosti, so izjave s stališča današnjega nemirnega medijskega vsakdana. Pomenijo utopično projekcijo v preteklost, ki izhaja iz umeščenosti pogleda v sedanost in ki v preteklosti iznajdeva spontanost, avtentičnost, mirnost in varnost bivanja. Huysen je že pred leti (2003) ugotavljal, da imamo opravka s pravim spominskim bumom, ki se izraža v obliki nostalgije po svetu, ko je bilo še mogoče živeti zunaj medijev. Ta obsesija s spominom na svet pred digitalizacijo, torej tehnonostalgija, je odziv na družbo pospeševanja in na izjemno hitrost tehničnih sprememb, ki vse bolj strukturirajo naše vsakdanje prakse in družbenost.

Ja, specifično je to, da v bistvu nič nam ni manjkalo. Lahko smo šli tut na dopust in z eno povprečno delavsko plačo, če sta mož in žena delala, lahko si šolal otroke. ... Vsi smo približno enako imeli. Ni bilo teh razlik, da eni lahk kr na hitro pridejo do denarja, eni ne. Ker nekdo, ki je imel preveč denarja, je moral tut dokazat izvor tega denarja. Ni blo tut korupcije sploh. Kamorkoli

da si šel, ni bilo tok kriminala, ljudje so bili bolj sproščeni, velik so se družili, ni bilo mobitelov. V moji mladosti ni blo mobitelov, sploh ni blo mobitelov! In smo se ful družl vrstniki med sabo, ni blo tega: o, grem pogledat na insta, a je kej novga, o, a mi je kdo pisu ... tega sploh ni blo, ker smo imeli sam stacionarne telefone in domofon. ... Tko smo se slišal po telefonu in smo rekl takrat pa takrat, tam pa tam. In smo se dobil in smo se skos samo pogovarjal. Al smo plesal al smo se sam pogovarjal. (France, 1949, Ljubljana)

Spominjanje na podlagi teh dveh »izgub« – izgube varnosti in solidarnosti na institucionalnem nivoju (delavske pravice, zagotovljena delovna mesta, enakost, relativno blagostanje, egalitarizem) ter izgube solidarnosti na individualnem nivoju (več družjenja in medsebojnih stikov, spontanosti, zaupanja) – izhaja iz trenutnega nelagodja, torej iz razmerij in občutenja sedanjosti. Teh spominov ne smemo razumeti le kot objektivnega spominjanja, ki izhaja iz realno obstoječih razmerij. Pri intervjuvancih gre pri diskurzivnih praksah nostalgije v spominjanju tako hkrati za posredno tematizacijo dejanske izgube in prikrajšanosti (torej dejanske posledice propada socialne države) kot tudi za moralne predstave o lastnih pravicah in dobrem življenju, ki jih kapitalizem v stalni tranziciji in etnonacionalistična mitološka obljuba »lastne« etnično utemeljene države in ideja podjetniške subjektivitete niso izpolnili. Moralna ekonomija (glej E. P. Thompson 1971) namreč zadeva konsenzualno razumevanje, kakšna je pravična delitev resursov v neki družbi, kjer so moralne predpostavke prav toliko kot dejanska deprivacija in neenakosti lahko vir resentimenta in morda kolektivnega delovanja.

SPOMINJANJE NA INDIVIDUALNI PROJEKT SAMOURESNIČITVE

Spomini generacije, rojene po letu 1960, ki je bila v osemdesetih na prehodu iz otroštva v odraslost, predstavljajo averzivne spomine, torej nasprotujoče si spomine spominskim narativom starejše generacije. Skupna značilnost spominske narativne sheme celotne mlajše generacije je, da se osemdesetih spominjajo kot lepih let njihovega poznega otroštva, najstništva in mladosti, domnevnega uporništva in kot časa, ko so v njihova življenja z velikim korakom vstopile medijske tehnologije in popularna kultura ter pri nekaterih alternativna kultura osemdesetih, predvsem prek glasbe in alternativnih imidžev. Različnosti generacijskih subjektov torej ne smemo razumeti v smislu notranjega mentalnega sveta, temveč kot družbeno kulturno obliko, ki izhaja iz praks, ki jih okvirja simbolno in materialno – tudi tehnološko okolje. Njihova zgodba o osemdesetih je zgodba o času individualnega samouresničevanja prek glasbe, upora, obleke in starejših kot generaliziranega »drugega«, saj starost vedno lahko služi tudi kot označevalec družbene diferenciacije. Ker je generacija v prvi vrsti proizvod diskurzov razlike, ki na različne načine mobilizirajo posameznike prek proizvodnje kategorij in poimenovanj, diskurzivno konstruiranje "generacije osemdesetih" omogoča, kot bi dejal Lowenthal (1997), ne le da spoznajo preteklost, ampak da jo tudi vidijo in čutijo prek tega, kako jo konstruirajo.

Po eni strani so torej spomini mlajše generacije rezultat, prvič, življenjskega poteka – njihove biološke in družbene starosti v tem času, nekje v zgodnji do pozni adolescenci in dvajsetih letih, časa osrednjega pomena glasbe, obleke in popularne kulture pri projektu samouresničevanja in samoestetizacije. Delo na sestvu kot individualnem projektu je morda najbolj izrazita značilnost teh spominov. Drugič, spomini so rezultat dejanskega vzpona projektov alternativne opozicije in simbolne revolucije v kulturnih praksah, predvsem v glasbenem novem valu pa tudi novih glasbenih tehnologijah (od walkmana do vzpona videospotov), novih materialno-tehnoloških praksah poslušanja glasbe (slušalke in individualizacija, delanje individualnih playlist prek snemanja glasbe na avdiokasete). Hkrati so izraz povečanja odstotka študirajočih, pomembne vloge kulturnega kapitala v razrednih distinkcijah in tako tudi rezultat družbenih sprememb in generacijsko specifičnega izkustva in generacijske subjektivitete, ki se oblikujejo v intersekciji z drugimi družbenimi razlikami (od razredne do spolne).

Te izrazito avtobiografske spomine, ki se osredotočajo na projekt najstniške in postnajstniške samoaktualizacije, moramo razumeti po eni strani kot rezultat ekonomske in družbene transformacije in rezultat intersekcije več divergentnih kriz v različnih družbenih poljih v osemdesetih, obenem pa tudi kot individualizirani rezultat zgodovinjena, torej kot individualno mobilizacijo diskurzov o »našem času«, ki so na razpolago za samoidentifikacijo. So torej tako rezultat historičnega konteksta kot tudi rezultati kulturno konstruiranega označevanja, ki identificirajo dano generacijo, v kateri so se določene pripovedi in oznake alternativnih osemdesetih diskurzivno mobilizirale na račun drugih poimenovanj in ozgodbenj. Vse to se kaže v retorični komponenti spominjanja intervjuvancev, saj večina intervjuvancev uporablja iste ali podobne besedne zveze, ki tako konstruirajo njihovo občutenje osemdesetih kot na primer: »bili smo večji uporniki kot mladina danes«, »bili smo punkerji«, »začeli smo se upirati«, »bili smo družbeno aktivni«, »veliko smo žurali«, »cele dneve smo poslušali glasbo«, »bili smo bolj odgovorni kot mladina danes«, »hodili smo v diskoteke«, »imeli smo alternativne prostore«, »delili smo se na punkerje in šminkerje«. Te izrazito avtobiografske spomine, ki se osredinjajo na projekt najstniške in postnajstniške samoaktualizacije, moramo razumeti ne le kot rezultat ekonomske in družbene transformacije in rezultat časa intersekcije več divergentnih kriz v različnih družbenih poljih v osemdesetih, temveč tudi kot individualizirani rezultat zgodovinjena, torej kot individualno mobilizacijo diskurzov o »našem času«, ki so na razpolago za samoidentifikacijo.

O, hudiča. Najpomembnejše je bilo meni takrat, ne zdaj, da sem se začel učiti kitaro in sem potem igral v bendu. To je bilo meni najvažnejše. Sigurno smo bili večji uporniki. Bili smo prvi, ki smo se začeli ukvarjat s punkom. Pred tem so bili v glavnem bolj sistem rokerjev, hipijev, posthipijev. Mi pa smo se začeli upirati. Malenkost bolj intenzivno in mogoče malo bolj agresivno, ne

kot fizična sila, ampak bolj v smislu parol. To so bile takrat pomembne stvari za osamosvojitve Slovenije. To je moje mnenje. Glede na to, da smo iz Novega mesta, so vsaj v naši subkulturi, kar se tiče punka, takrat je bilo to meni edino pomembno, torej moje druženje, šola me ni zanimala ... (Miloš, 1965, Novo mesto)

Bila sem dijakinja. Kaj sem počela? Počela sem marsikaj, takrat je bilo »ful« moderno in fajn, če si bil družbeno aktiven. Jaz sem se grebla, kjer sem se lahko, in sem bila predsednica mladinske skupnosti v krajevni skupnosti, potem sem presedlala na občino in bila tam za KMKS, torej konferenca mladih krajevnih skupnosti, in to sem tudi fajn izkoriščala zato, da sem »ga lahko včasih mal požurala«, ker moji starši potem nikoli niso vedeli, ali sem na sestanku ali nisem. Šlo je eno z drugim, lahko sem bila najstnica in super se mi je zdelo, da imam hkrati neko odgovornost. Hodili smo okoli, žurali in tudi kaj dobrega naredili. (Tjaša, 1967, Ljubljana)

Prevladujoč del spominov mlajše generacije je povezan s popularnokulturnimi praksami, predvsem z glasbo ter z novimi tehnologijami poslušanja glasbe. Glasba je sicer konvencionalno katalizator za spominjanje določenih dogodkov, ljudi, emocij in ima pomemben položaj v študijah spomina (glej Bolin 2017, 109) ter je osrednjega pomena za formacijo generacijskega izkustva. Starostne skupine praviloma predstavljajo kulturne skupine, ki tvorijo nišne trge za kulturno produkcijo. V glasbenem smislu je ločevanje starostnih skupin dandanes bolj zabrisano kot v preteklih desetletjih in je še manjše, če ga analiziramo v intersekciji z drugimi družbenimi razlikami. Toda v osemdesetih je bil glasbeni okus in način potrošnje glasbe najbolj starostno diferencirana kulturna praksa, ki je tipično zastopala generacijske razlike in je bila ključna za oblikovanje »generacijskega Drugega«. Če razumemo nostalgijo kot retoriko izgube (ob pomanjkanju in hrepenenju), tu nimamo opravka z izgubo avtentične družbenosti kot pri analogni nostalgiji starejše generacije, temveč bolj s tehnonostalgijo kot izgubo otroštva in mladosti.

Veliko stvari se mi je zgodilo v osemdesetih. Končal sem osnovno in srednjo šolo, bil sem v vojski, delal sem in igral v punk bendu. Večinoma sem poslušal takrat Radio Študent, kjer je bila pretežno tuja glasba. Oblačil sem se večinoma v punk stilu. Potem ko je pa punk prišel, je bilo pa varčno, pa vse raztrgano glih prav za takrat. Edino mogoče kakšni čevlji, pa usnjene jakne so bili malo dražje. Imeli so tudi ene vrste šminkerjev, ki so večinoma vse obleke prinesli iz Italije, kot razne firme, na primer Lacoste. Ja, absolutno sta name vplivala punk in hardcore. Imel sem razne kariraste hlače, pa kamoflažni material, pa na majčke smo sami risali stvari, neki smo tudi šivali sami. Jaz sem praktično hodil v vse diskoteke tukaj v Ljubljani. Nekaj je bilo alternativnih klubov, tam v Šiški, Študent je bil, Kersnikova je bil tud

tak alternativni prostor. Imel sem pa kolege »šminkerje«, ki pa so hodili v tiste diske, kjer ni bila alternativna glasba, tam je bil Turist, Super Lee ... (Blaž, 1966, Ljubljana)

Potem je pa prišel walkman na kasete. To mi je prijateljica Renata prinesla iz Nemčije, in potem sem jaz to poslušal, to je bilo čisto nobel takrat. Jaz sem začel kar z Beatlesi, sosed mi je posnel tri kasete Beatlesov, posnel mi je tudi Dire Straits, šele kasneje sem začel poslušati Twisted Sister. Domače v bistvu niti nisem poslušal, razen Agropop in kakšni Pankrti. (Rudi, 1968, Vrhnika)

Generacijske razlike moramo razumeti kot en vidik, skozi katerega lahko pojasnujemo družbene spremembe v osemdesetih in življenjska faza (mladost v osemdesetih) in z njo povezan družbeni položaj v polju moči lahko predstavljata en vidik družbene diferenciacije. Toda nobena družbena generacija ni enotna kulturna skupina, tako da moramo generacijsko paradigmo postaviti ob bok vprašanju razrednih in drugih razlik, ki prečijo družbene generacije. Naš vpogled v te notranje generacijske konflikte je v tej analizi omejen, vendar se kaže skozi kulturne distinkcije, prek katerih se artikulirajo druge družbene razlike (razredne razlike, razlike med mladimi iz urbanega oz. ruralnega okolja, spolne razlike, miljejske kulturne razlike, kot so razlike med alternativci/punkerji in šminkerji). Te stilistične in kulturno razredne razlike se kažejo v vrsti kulturnih oblik in praks, ki imajo konstitutivno vlogo v samokonstituciji: med spomini na urbani punk in novi val poznih 70. in 80. let na eni strani in komercialni pop na drugi strani, v spominih na urbano punk modo in podrobnosti novovalovske samostilizacije ter na ruralno/delavski milje s t. i. frizuro »Bundesliga« ter temu pripadajočimi oblačilnimi kodi. Intervjuji govorijo o jasnih distinkcijah znotraj starostne skupine glede oblačilnih stilov, glasbenih registrov, geografsko ločenih prostorov zbiranja, zabave in druženja. Te distinkcije niso le kulturni odraz razlik, temveč se tudi konstituirajo skozi medsebojno etiketiranje in kolektivno shematiziranje ter oblikovanja relativno kulturno ločenih »mi-skupnosti« in struktur občutenja. Nostalgija je torej generacijsko specifična, pri čemer kolektivna nostalgija starejše generacije izraža pobeg iz sedanosti v utopično preteklost (avtentična družbenost brez medijev, varnost, kolektivna solidarnost, socialna pravičnost), nostalgija mlajše generacije pa je izraziteje avtobiografska in individualistična. Glasba (njen simbolni in tehnološko/materialni vidik) in z njo povezani imidži so tu torej tako ključen del kolektivnega spomina te generacije in so hkrati del osebnega spomina in izkustva mladosti.

REVIZIONISTIČNI SPOMINI: TOPIČNA REDUKCIJA IN POJAV SPOMINOV O DIKTATURI

Spominjanje dveh skupin ima torej različne značilnosti (moralna ekonomija izgube vs. samoaktualizacija »izbrane« generacije socializma v krizi), vendar je v obeh skupinah intervjuvancev na delu tretja vrsta spominjanja, ki jo zaznamuje politični historični revizionizem v individualnem spominjanju. Ta je v

nererefektirani protislovni napetosti s spomini izgube in svobode individualnega samouresničevanja. Hegemonična spominska shema, ki je skupna obema generacijama, je tako preslikava historičnega revizionizma, ki je sicer značilen za javni diskurz o socializmu od devetdesetih let dalje (prim. Pogačar 2020; Pušnik in Luthar 2020). Politični revizionistični diskurz je koloniziral tudi vse ostale diskurze o preteklosti, od šolskega, znanstvenega do medijskega.⁹ Historični revizionizem je poskus radikalne reinterpretacije preteklosti skupnega bivanja v socialistični Jugoslaviji in 2. svetovne vojne (na primer predvsem odnosa med antifašizmom in kolaboracijo), ki je bila dominantni označevalec jugoslovanske ideje. Pogačar (2020, 133) ugotavlja, da prihaja do interpretativne praznine skupne socialistične preteklosti v Jugoslaviji zaradi transformacij politično-ideoloških in družbeno-kulturnih sistemov in zaradi transformacij medijsko-komunikacijskih tehnologij. Ta interpretativna praznina nastaja predvsem zaradi »mnemoničnih medijskih dogodkov«, ki napajajo zgodovinsko in politično imaginacijo in je močno zaznamovana s topično redukcijo in stvarnimi napakami – antifašizem je pomanjkljivo definiran kot komunistična revolucija, povojno obdobje je označeno kot obdobje permanentne vojne in ne več kot obdobje modernizacije in emancipacije, kolaboracija je redefinirana kot funkcionalna in esencialna za preživetje nacije (Pogačar 2020, 141). Polje interpretacije preteklosti se tako ne polni le z reinterpretacijami, ampak se tudi interpretativno prazni. Interpretativno praznino tako v sodobni slovenski državi trenutno zapolnjujejo močni revizionistični diskurzi, ki poskušajo reinterpretirati in demonizirati skupno jugoslovansko preteklost, socializem, 2. svetovno vojno in antifašizem.

Interpretativno praznjenje in polnjenje spominjanja z reinterpretacijami je razvidno v številnih naših intervjujih: čeprav intervjuvancev sicer nismo eksplicitno spraševali o revizionizmu oz. po politični opredelitvi, temveč po osebnih spominih, smo v njihovem spominjanju vedno znova naleteli na topike in interpretativne praznine, ki posredno kažejo na hegemonično revizionistično govorico, ki iz javnih diskurzov vstopa v individualne spomine. Tako pri starejši kot pri srednji generaciji je opaziti izrazito ambivalentnost in protislovnost spominjanja, saj v istem intervjuju na eni strani spominjanje označuje nostalgična retorika o »dobrem življenju« v socialistični Jugoslaviji ali o osebni kreativni svobodi, na drugi strani pa ugotavljajo, da so »svobodno zaživel« šele v samostojni Sloveniji. To je tudi en ključnih tropov revizionistične govornice, v okviru katere moramo razumeti tudi diskurzivne formulacije, ki jih uporablja večina naših intervjuvancev: »v Jugoslaviji je bilo hudo«, »Tito, veliki diktator«, »to so bili časi diktature in enoumja«, »v komunizmu je bilo hudo«, »v socializmu smo imeli samo eno vrsto stvari«, »bili smo zaslepljeni«, »v Jugoslaviji je bilo pomanjkanje«. Intervjuvanci torej na eni strani nostalgično opisujejo socialno varnost,

⁹ Revizionizem je institucionaliziran, materializiran in povesoden: Luthar (2020) v tem oziru govori o spomenikih, Širok (2020) na primer o muzejih, ki upravljajo s to novo spominsko politiko v Sloveniji, Pušnik (2020) pa o digitalnih arhivih (na primer YouTube).

pravičnost, medsebojno skrb in enakopravnost, v relativnem, čeprav skromnem blagostanju, na drugi strani pa se skozi spomine kot rdeča nit vlečejo protislovne tematizacije o »težki komunistični preteklosti v Jugoslaviji«, kjer sta vladala vse-splošno pomanjkanje in nesvoboda.

Ti tropi so revizijski koncepti, ki so v individualne spominske narative prestopili iz metaokvirjev, ki jih postavlja hegemonični historični revizionizem v družbi, ki ima svoje politične sponzorje.¹⁰ Dominantna revizionistična govorica tako ne le reducira in prazni preteklo socialistično realnost na eno dimenzijo značilnosti – diktatura/pomanjkanje/nesvoboda –, ampak ponuja tudi vnaprej pripravljene topike in matrike, kako se spominjati tega dela preteklosti. Razpoke v spominski shemi, ko se v istem intervjuju intervjuvanci sočasno spominjajo socializma in Jugoslavije hkrati pozitivno in negativno, niso toliko rezultat njihovih lastnih izkušenj s preteklimi časi kot politične instrumentalizacije spomina. Hegemonična revizionistična govorica namreč veje že iz besed intervjuvancev, ko govorijo o spremenjenih potekih njihovega življenja zaradi padca socializma. Ta dominantna napol medijsko-politična govorica skozi trope osebne konverzije in nenadnega spregleda resnice, kot na primer »odprlo mi je meje v glavi in prišla sem do spoznanja, da lahko ljudje brez socializma živijo bolje« (Iva, 1967, Ljubljana), se tako izvaža v individualne specifične spominske narativne sheme intervjuvancev, pri čemer pride do preoblikovanja doživljanja preteklosti v skladu z dominantnim revizionističnim metaokvirjem.

Bili smo presrečni, da smo se osamosvojili. Jaz in moj mož sva odprla šampanjec in nazdravljala tako da se ne zna povedat. Bila sva presrečna. V Jugoslaviji so bile res službe »zasigurne«, drugač je bilo pa hudo. Bilo je par-ne par. Moj mož je veliko potoval in na parno številko je lahko šel na ne parno pa ni smel nikamor, je moral biti doma – bila je naftna kriza. (Mija, 1937, Celje)

Tako kot danes nekateri verjamejo v Boga, tako smo mi verjeli v Tita. Iskreno ne vem, če moram k temu še kaj dodati. Sledili smo njegovim navodilom, se podrejali njegovemu vodenju, spoštovali njega, posnemali frizure Jovanke, no, jaz ne (smeh), moja mama pa. (Jagoda, 1966, Maribor)

Vesela sem bila, da so šli komunisti pod mizo. Bili smo potem bolj svobodni. V komunizmu ti ni bilo nič hudega, če se v komuniste nisi vtikal. Če si se pa v njih vtaknil, si bil že proti državi. (Jožica, 1941, Ljubljana)

Pri pojasnjevanju te ambivalentnosti spominjanja, pri čemer lahko celo v isti spominski shemi zasledimo, da so spomini Jugoslaviji hkrati naklonjeni in v isti sapi revizionistično kritični in pri tem uporabljajo trope političnega revizionizma, nam lahko pomaga pojem afektivne zgodovine (Petrović 2016). T. Petrović

¹⁰ Več o interesu in argumentativni logiki revizionizma in t. i. »spravi« v B. Godeša (2019).

(2016) se zavzema za nujnost diverzifikacije zgod(b)ovin Jugoslavije in upoštevanje takratnega ter sedanjega afektivnega izkustvenega polja, predvsem pa tudi sedanjih hegemoničnih zgodovinskih narativov. Pogosto se tako intervjuvanci iz izhodišča izobilja potrošnega blaga, ki ga omogočata prosti trg in globalna ekonomija, spominjajo pomanjkanja, kako »prej ni bilo na primer tudi cegla ne za delat hišo, tudi mesa ni bilo za dobit« (Justina, 1948, Novo mesto). Neoliberalna transformacija in ideologija izbire kot osrednji legitimacijski element svobodnega trga se tako legitimirata tudi v revizionizmu. Kapitalizem, ideologija izbire in ideologija samozadostne podjetniške subjektivitete ter revizionizem gredo tako z roko v roki.

Življenje v socializmu je bilo socialistično. Se pravi, imel si tiste stvari, ki jih je režim uredil. Se pravi, eno vrsto kruha, eno vrsto mleka, eno vrsto salame. Pa eno vrsto sira. Čakal si v vrstah, da si včasih kaj dobiš. Včasih nisi dobiš. Si moral po vezah kakšno stvar dobit. Recimo premog, kakšno olje, kakšen plin. /.../ No, seveda me je zaznamoval padec socializma. Ker če bi živel v socializmu, ne bi imel svojega podjetja, tako ga pa sedaj imam. To je bistvena razlika. Se pravi, je to bila za mene kar koristna sprememba. Pa ne samo za mene, tudi še za koga drugega. Za veliko ljudi. Drugim pa to ni bilo všeč in jim še danes ni všeč, da se je to spremenilo. Zato, ker so mogoče prej bolj živeli kot zdaj. V smislu, da je sistem za njih skrbel, zdaj pa morajo sami skrbeti zase. (Robert, 1967, Kamnik)

Ker osrednji revizionistični diskurzivni boj v slovenski družbi poteka okoli reinterpretacije antifašizma, kolaboracije in povojnih pobojev domobrancev, ni presenetljivo, da smo v spomilih na osemdeseta in posebej na nova kulturna gibanja v 80. letih naleteli tudi na interpretacijo tega obdobja skozi reinterpretacije partizanstva; pri tem se prevladujoča revizionistična interpretacija 2. svetovne vojne prenaša tudi v individualne spominske sheme intervjuvancev, govoro o »partizanih kriminalcih« in »NOB-ju kot komunistični zaslepitvi naroda«. Kirn (2021) meni, da je s historičnim revizionizmom prišlo še do druge, simbolne smrti Jugoslavije, ki sovпада z dominantnim branjem jugoslovanske, socialistične in partizanske preteklosti. Tu gre za orientalizacijo ali brisanje te skupne preteklosti na ozadju spominskih bitk, da bi se vzpostavila nova politika preteklosti, ki bi bila v skladu z novo nacionalno in evropsko neoliberalno politiko. Pri istih intervjuvancih, ki so živeli v socializmu, si tako vseskozi v protislovju in napetosti stojita nasproti spominsko nostalgična in revizionistična spominska shema, torej pasivno in individualizirano opozicijska ter hegemonična.

SKLEP

Aprila 2009 je evropski parlament sprejel resolucijo o evropski zavesti in totalitarizmu ter v njej obsodil vse totalitarne režime v Evropi ter razglasil 23. avgust kot spominski dan za žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov. S

tem je popolnoma izenačil državni socializem in nacizem oz. fašizem, tako da v lokalnem okolju ta resolucija podpira prizadevanja za simbolno rehabilitacijo kolaborantov v drugi svetovni vojni in vzpostavitev njihovih političnih naslednikov kot moralnih zmagovalcev te vojne. Gre za le en primer, kjer politični interes, ki je v ozadju javnega revizionizma, ni omejen samo na lokalno politiko, omenjena resolucija pa je sestavni del revizionističnega diskurza, ki tako v konfliktu z drugimi spomini iz javne govorice vstopa v osebne spomine. Tovrstna politična instrumentalizacija spomina (prim. Corcoran 2002) je zelo očitna tudi v naših intervjujih, saj se v hegemoničnih bitkah različnih interpretacij preteklosti v spomine intervjuvancev vpisuje dominantni političnorevizionistični diskurz, ki potiska določene elemente preteklosti v pozabo in velik del spominjanja središči okoli revizionističnih tropov. V tem oziru je revizionistično usmerjen spomin prav spomin pozabe, saj se sama pozaba socializma kot dominantna shema vpisuje v spomine intervjuvancev in s tem tudi v kolektivni spomin slovenske družbe. Na drugi strani pa kot odgovor na močan revizionizem vznikajo nostalgični diskurzi, ki vključujejo nek občutek manka v sedanjosti in hrepenenja po preteklosti »dobrega življenja«. Disrupcije v narativnih shemah spominjanja osemdesetih let tako niso produkt zmedenosti naših intervjuvancev, pač pa preplet diskurzov, ki trenutno krožijo v slovenski družbi, in afektivne ter osebno izkustvene navezave naših intervjuvancev na ta del preteklosti.

V intervjujih so očitne generacijske razlike v spominskih narativih, saj spomine starejše generacije na osemdeseta in socializem kroji kolektivna nostalgija, ki izraža pobeg iz nemirne, stresne, tvegane in kaotične sedanjosti v utopično preteklost, medtem ko je kolektivna nostalgija mlajše generacije izrazito avtobiografska. Dva različna generacijska spominska narativa tako izražata hegemonični nostalgični diskurz po »lepih, svobodnih časih osemdesetih«, a sta močno zaznamovana z generacijskimi izkušnjami in generacijsko kolektiviteto, ki tako riše konture obeh generacijsko pogojenih nostalgij oz. »življenju potem« socializma – hrepenenje po varnosti in kolektiviteti oz. po individualni samoaktualizaciji. V okviru konstruktivistične paradigme, ki je v sociološki tematizaciji generacije pomemben korektiv esencializmu, je skupna historična situacija/lokacija potencialno lahko vedno prevedena v neko obliko skupne subjektivnosti in delovanja, toda hkrati moramo poudariti, da generacije niso proizvedene le na podlagi njihove družbene lokacije, temveč tudi prek diskurza razlike. Spominjanje in samoportretiranje generacije na odraščanje v osemdesetih se je tako oblikovalo tudi post festum, saj v individualne spomine vstopajo kulturne konstrukcije skupine, ki se oblikujejo na podlagi spomina in zgodovinenja manjšine.

Preteklost vedno prihaja s sedanjostjo, prek reprezentacije – spominjanje tako zadeva individualno izrekanje o sedanjosti, ki skrči preteklost v aktualizacijo sedanjega stanja in v imaginiranje prihodnosti in sedanjosti. Intervjuvanci aktualizirajo preteklost in tako lahko povsem prostovoljno tudi prirejajo in falsificirajo spomine (prim. Flood 2009) na individualni ali kolektivni ravni. V članku izpostavljena ambivalentnost spominjanja intervjuvancev je tako manj

izraz preteklih izkušenj in bolj produkt osrednjih javnih diskurzov, ki povezujejo kolektivni spomin z osebnimi spomini in izkušnjami. Primer osemdesetih v Jugoslaviji/Sloveniji je posebej relevanten, ker je sestavni del boja za nacionalno mitologijo »nastanka samostojne države« in za status »ključnih akterjev«. Je del političnih bojev za interpretacijo tega obdobja kot boja za zasluge. Zgodba o osemdesetih je, rečeno z Lowenthalom (1997), res že »druga dežela«, ki temelji na odnosu med verodostojnostjo in politizacijo. Dominantne interpretacije postajajo nostalgичne tehnologije in revizionistični aparati, ki omogočijo konstrukcijo, rekonstrukcijo, cirkulacijo in potrošnjo spominskih repertoarjev.

LITERATURA

- Aboim, Sofia, in Pedro Vasconcelos. 2014. "From political to social generations: A critical reappraisal of Mannheim's classical approach." *European Journal of Social Theory* 17 (2): 165–83.
- Bolin, Göran, in Eli Skogerbø. 2013. "Age, generation and the media." *Northern Lights* 11 (1): 3–14.
- Bourdieu, Pierre. 2002. *Praktični čut*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Buden, Boris. 2014. *Cona prehoda: O koncu postkomunizma*. Ljubljana: Krtina.
- Buden, Boris. 2017. "Afterword: And so They Historicized." V *Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia: (Post)Socialism and Its Other*, Danijela Lugarić, Dijana Jelača in Maša Kolanović, 345–50. London: Palgrave Macmillan.
- Corcoran, Farrel. 2002. "The Political Instrumentality of Cultural Memory: A Case Study of Ireland." *Javnost* 9 (3): 49–63.
- Corsten, Michael. 1999. "The Time of Generations." *Time & Society* 8 (2/3): 249–72.
- Drenovec, Franček. 2020. *V skritem kraju kapitalizma: brskanje po marksizmu*. Ljubljana: Založba cf.
- Esbenshade, Richard S. 1995. "Remembering to Forget: Memory, History, National Identity in Postwar East-Central Europe." *Representations* 49 (Special Issue: *Identifying Histories: Eastern Europe Before and After 1989*): 72–96.
- Fiedler, Andke. 2021. "Defying Memory? Tracing the Power of Hegemonic Memory in Everyday Discourse Using the Example of National Socialism in Germany." *International Journal of Communication* 15: 3379–96.
- Flood, Gavin. 2000. "Mimesis, narrative and subjectivity in the work of Girard and Ricoeur." *Cultural Values* 4 (2): 205–15.
- Foucault, Michel. 1977. "Film and popular memory." *Edinburgh Magazine* 2: 22.
- Foucault, Michel. 1982. *The Archaeology of Knowledge (and the Discourse on Language)*. New York: Routledge.
- Foucault, Michel. 1988. *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Freedon, Michael. 2013. "Stability, Order, and Disruption: Discourses of Balance and Contention." V *The Political Theory of Political Thinking: The Anatomy of a Practice*, Michael Freedon (ured.), 200–35. Oxford: Oxford University Press.
- Godeša, Bojan. 2019. "Slovenian Historiography in the Grip of Reconciliation." *Zeitgeschichte* 46 (2): 205–24.
- Halbwachs, Maurice. 1950. *The Collective Memory*. New York: Harper-Colophon Books.

- Hočevar, Marko. 2020. *Kapitalistična država in kriza liberalne demokracije*. Neobjavljena doktorska dizertacija. <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=135333&lang=slv>.
- Huyssen, Andreas. 2003. *Present Pasts: urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford: Stanford University Press.
- Jović, Dejan. 2009. *Yugoslavia: A State That Withered Away*. West Lafayette: Purdue University Press.
- Kansteiner, Wulf. 2002. "Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies." *History & Theory* 41 (2): 179–97.
- Keightley, Emily, in Michael Pickering. 2012. *The Mnemonic Imagination: Remembering as Creative Practice*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Kirn, Gal. 2021. "Dissonance of Yugoslav Partisan Past in the Recent Revisionist Methodologies." V *Researching Yugoslavia and its Aftermath: Societies and Political Orders in Transition*, Branislav Radeljić in Carlos González-Villa (ured.), 3–21. Cham: Springer.
- Lowenthal, David. 1997. "History and Memory." *The Public Historian* 19 (2): 30–39.
- Luthar, Breda. 2021. "Popularna kultura in regresivni populizem." *Teorija in praksa* 58 (2): 428–46.
- Luthar, Oto. 2020. "Monuments, Mediatization and Memory Politics: The Slovenian Post-Socialist Memorial Landscape in Transit." In *The Media of Memory*, Maruša Pušnik in Oto Luthar (ured.), 25–42. Paderborn: Brill, Ferdinand Schöningh.
- Mannheim, Karl. [1928] 1952. "The Problem of Generations." V *Essays in the Sociology of Knowledge*, Paul Keckemeter in Karl Mannheim (ured.), 276–321. London: Routledge & Keegan Paul.
- Mastnak, Tomaž. 1992. *Vzhodno od raja: civilna družba pod komunizmom in po njem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Niemeyer, Katharina. 2014. "Introduction: Media and Nostalgia." V *Media and Nostalgia: Yearning for the Past, Present and Future*, Katharina Niemeyer (ured.), 1–26. London: Palgrave Macmillan.
- Nora, Pierre. 1989. "Between Memory and History: Les Lieux de Memoire." *Representations* 26 (Special Issue: Memory and Counter-Memory): 7–24.
- Olick, Jeffrey K. 1999. "Genre Memories and Memory Genres: A Dialogical Analysis of May 8th, 1945 Commemorations in the Federal Republic of Germany." *American Sociological Review* 64 (3): 381–402.
- Olick, Jeffrey K. 2005. *In the House of the Hangman: The Agonies of German Defeat, 1943–1949*. Chicago: University of Chicago Press.
- Olick, Jeffrey K., and Levy, Daniel. 1997. "Collective Memory and Cultural Constraint: Holocaust Myth and Rationality in German Politics." *American Sociological Review* 62 (6): 921–36.
- Pabjan, Barbara. 2018. "The power over collective memory." V *City and Power: Postmodern Urban Spaces in Contemporary Poland*, Katarzyna Kajdanek, Igor Pietraszewski, Jacek Pluta (ured.), 15–48. Berlin: Peter Lang.
- Petrović, Tanja. 2007. "The territory of the former Yugoslavia in "the mental maps" of former Yugoslavs: nostalgia for space." *Sprawy Narodowościowe, Seria Nowa* 31: 263–73.
- Petrović, Tanja. 2024. *Utopia of the Uniform. Affective Afterlives of the Yugoslav People's Army*. Durham/London: Duke University Press.
- Podvršič, Ana. 2022. *Iz socializma v periferni kapitalizem. Neoliberalizacija Slovenije*. Ljubljana: Založba *cf.

- Pogačar, Martin. 2020. "Alterations of Memory: mediatizing the Interpretative Void in Post-Yugoslav Slovenia." V *The Media of Memory*, Maruša Pušnik in Oto Luthar (ured.), 133–56. Paderborn: Brill, Ferdinand Schöningh.
- Purhonen, Semi. 2016. "Zeitgeist, Identity and Politics: The Modern Meaning of the Concept of Generation." V *The Routledge International Handbook on Narrative and Life History*, Ivor Goodson, Ari Antikainen, Pat Sikes, Molly Andrews (ured.), 167–78. New York: Routledge.
- Purhonen, Semi. 2016. "Generations on paper: Bourdieu and the critique of 'generationalism'." *Social Science Information* 55 (1): 94–114.
- Pušnik, Maruša, in Oto Luthar (ur). 2020. *The Media of Memory*. Paderborn: Brill, Ferdinand Schöningh.
- Pušnik, Maruša. 2020. "YouTube as an Amateur Historiographer and a Digital Archive: mediated Testimonies of the Second World War." V *The Media of Memory*, Maruša Pušnik in Oto Luthar (ured.), 157–77. Paderborn: Brill, Ferdinand Schöningh.
- Rendla, Marta. 2018. "Alternativna kulturna gibanja in "konglomerat FV" v osemdesetih letih v Sloveniji." *Prispevki za novejšo zgodovino* 58 (2): 139–59.
- Sierp, Aline. 2014. "The end of the memory war? From a national to a European memory framework." V *Constructing and Communicating Europe*, Olga Gyarfasova in Karin Liebhart (ured.), 147–70. Münster: LIT Verlag.
- Širok, Kaja. 2020. "Remembering and Forgetting in Museum Narratives." V *The Media of Memory*, Maruša Pušnik in Oto Luthar (ured.), 43–62. Paderborn: Brill, Ferdinand Schöningh.
- Thompson, Edward P. 1971. "The moral economy of the English crowd in the eighteenth century." *Past & Present* 50 (1): 76–136.
- Tileagă, Cristian. 2012. "Communism in retrospect: the rhetoric of historical representation and writing the collective memory of recent past." *Memory studies* 5 (4): 462–78.
- Velikonja, Mitja. 2009. "Lost in Transition: Nostalgia for Socialism in Post-socialist Countries." *East European Politics and Societies* 23 (4): 535–51.
- Villa, Carlos Gonzales. 2017. *Nova država za nov svetovni red. Mednarodni vidiki osamosvojitve Slovenije*. Ljubljana: Založba cf.
- Woodward, L. Susan. 1995. *Socialist unemployment: the political economy of Yugoslavia, 1945–1990*. Princeton: Princeton University Press.
- Zemon Davis, Natalie, and Starn, Randolph. 1989. "Introduction." *Representations* 26 (Special Issue: Memory and Counter-Memory): 1–6.

MNEMONIC NARRATIVES AND STRUGGLES FOR THE MEANING OF THE SOCIALIST PAST: THE YUGOSLAV 1980s

Abstract. *Commencing from the assumed sociality of individual remembering, the article examines the way in which two generations recall the 1980s: the generation that was then middle-aged and the generation that was in different stages of adolescence. The final decade of Yugoslav socialism was a time of several different crises in various social fields on one hand and a time of a symbolic revolution in cultural forms and practices (the rise of alternative culture) on the other. The focus of the research is on two broad research questions: a) the constitution of hegemonic memory about the definition of that specific time; and b) the generational differences in mnemonic narratives concerning that period. We are interested in how various elements of the hegemonic “definition of time” are articulated in the individual remembering of the 1980s, i.e., the time that marked the beginning of the end of the socialist project. Further, we consider how these elements potentially contradict each other (e.g., nostalgic vs. hegemonic revisionist interpretation).*

Keywords: *mnemonic narratives, socialist 1980s, generation, hegemonic memories, memory disruption.*